

Etika vědecké práce a publikování pro mírně pokročilé¹

Petr Knecht^a, Dominik Dvořák^b

^a Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Institut výzkumu školního vzdělávání

^b Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Ústav výzkumu a rozvoje vzdělávání

Redakci zasláno 29. 5. 2013 / upravená verze obdržena 24. 7. 2013 / k uveřejnění přijato 26. 7. 2013

Abstrakt: Metodická studie informuje o nejčastěji uváděných projevech porušování publikační etiky s cílem zvýšit citlivost výzkumníků k porušování pravidel publikační etiky a přispět ke kultivaci publikačního prostředí v české pedagogické vědě a výzkumu. V první části příspěvku autoři analyzují důvody, které výzkumníky zpravidla vedou k porušování publikační etiky, a upozorňují, že jednou z možných příčin může být mimo jiné aktuálně platný systém financování a hodnocení vědy a výzkumu. Následně jsou na základě analýzy dostupné literatury rozebírány nejčastěji uváděné projevy publikačně závadného jednání, přičemž autoři využívají analogii s biblickým Desaterem. Jedná se o: 1. vymýšlení a zkreslování/falšování výzkumných zjištění, 2. plagiátorství, 3. připisování spoluautorů, 4. duplicitní/simultánní publikování, 5. dělení publikací do více článků, 6. recyklování textů, 7. vzájemné (reciproční) citování spřízněných kolegů, 8. zkreslené citování, 9. nepřiznaný konflikt zájmů, 10. porušování majetkových autorských práv. Autoři v závěru navrhují opatření, která by podporovala důslednější dodržování etických pravidel v praxi.

Klíčová slova: etika vědecké práce, publikační etika, akademické publikování, vědecky závadné jednání, špatná vědecká praxe

Publikování zpravidla představuje závěrečnou fázi vědecké práce, neboť zajišťuje veřejnou dostupnost výsledků vědeckého poznání a zároveň je podmínkou jeho pokroku. V procesu vědeckého publikování zároveň dochází prostřednictvím recenzního řízení k posouzení kvality a obvykle i k precizování výsledků, aby sdílené poznání bylo pravdivé, originální a důvěryhodné. Protože je publikování krokem klíčovým, očekává se od autorů i dalších osob, které se na něm podílejí (zejm. redaktorů a recenzentů), že budou dodržovat specifickou publikační etiku. Bohužel tomu tak vždy není.² Tím, že jde sou-

¹ Studie je výstupem projektu GA ČR *Proměny české školy: longitudinální studie změny instituce v podmínkách vzdělávací reformy* (P407/12/2262).

² Vybrané kauzy jsou popsány na Portálu pro podporu informační gramotnosti (INFOGRAM). Viz <http://www.infogram.cz/findInSection.do?sectionId=1115&categoryId=1178>

časně o krok završující výzkum, mohou se v něm projevit i některé prohřešky proti zásadám týkajícím se předchozích fází výzkumu.

Hlavním záměrem předkládané studie je přispět k porozumění principům publikační etiky a etiky vědecké práce obecně. Etika je jednou z tradičních filozofických disciplín, která zkoumá dobro, morálku, morální jednání a jeho normy. Jankovský (2003, s. 21) vymezuje etiku jako obor zabývající se „správným“ jednáním v rámci lidského společenství. Na základě uvedené definice chápeme etiku vědecké práce jako vyjádření základních postojů k mravním problémům, s nimiž se setkáváme při vykonávání vědecké práce. Text má charakter metodické studie informující o nejčastěji uváděných projevech vědecky závadného nebo sporného jednání se zvláštním zřetelem k akademickému a vědeckému publikování. Cílem textu je zvýšit citlivost výzkumníků k porušování pravidel publikační etiky a přispět ke kultivaci publikačního prostředí v české pedagogice.

Vycházíme z předpokladu, že vědecká práce je založena především na principech poctivosti, zodpovědnosti, důvěryhodnosti a pravdivosti, které jsou v nejobecnější rovině platné napříč jednotlivými zeměmi i vědními obory. Od tohoto principu jsou odvozena další pravidla správné vědecké praxe. Pravidla správné vědecké praxe jsou stanovována zejména v oficiálních dokumentech a etických kodexech vědeckých institucí a společností. Jako pedagogičtí výzkumníci máme k dispozici *Etický kodex české pedagogické vědy a výzkumu* (Průcha & Švaříček, 2009), na nějž prostřednictvím této studie volně navazujeme. Kodexy napomáhají, vedou, informují. Nemohou ovšem sloužit jako plně vyčerpávající návody pro složité praktické situace (Honzák, 2011, s. 76). Pro vytváření správné vědecké praxe je proto důležité sledovat nejen pravidla vědecké práce stanovená v kodexech, ale také to, jak jsou v jednotlivých sporných případech tato pravidla aplikována (Thompson, 2004). Článek proto také upozorňuje na některé zahraniční i domácí „kauzy“ a navrhuje opatření, která by podporovala důslednější dodržování etických pravidel ve vědecké praxi. Přístup založený na popisu jednotlivých případů bývá některými autory doporučován jako jedna z možných cest zvyšování etického vědomí výzkumníků (Israel & Hay, 2006, s. 145).

1 Dilemata publikačního jednání výzkumníka

V souladu s Průchou a Švaříčkem (2009, s. 97) se domníváme, že chování každého pracovníka české pedagogické vědy a výzkumu nemusí být vždy a jednoznačně v souladu s etickými principy. Spousta (2004, s. 59) soudí, že v pozadí neetického chování může stát nadměrná ctižádost, malá sebekritič-

nost, bezcharakternost a nedostatek obyčejné lidské slušnosti spolu s nezřízenou snahou zvýšit svoji prestiž a vědeckou proslulost apod. Naše zkušenost však ukazuje, že kategorické mravní soudy na adresu prohřešivších se kolegů ne vždy vedou k pochopení příčin a hlavně zlepšení situace.

K porušení etických zásad – a to i těch nejdůležitějších – může dojít z neznalosti, shodou náhod, nebo je „cesta do pekla dlážděna těmi nejlepšími úmysly“. Z různých indicií v naší praxi (ale bez jasných důkazů) jsme na níže uvedených prototypických případech zrekonstruovali, jak by k porušování nejdůležitějších zásad etiky vědecké práce mohlo docházet v současné české pedagogice.

Vymýšlení dat. Vilma je mladá odborná asistentka, jejíž kurzy jsou studenty i učiteli z praxe velmi oblíbené. Vilma nepochybuje, že inovace, s nimiž seznamuje učitele, zkvalitňují výuku a tím pomáhají dětem. Své poslání vidí v tom, šířit tyto metody do co nejvíce škol. Na fakultě je na ni však vyvíjen tlak, aby publikovala a výzkumně sledovala efekty inovací, které prosazuje. Vilma však považuje za užitečnější věnovat se vzdělávání učitelů. Správnost jí hlášených metod se jí zdá evidentní. Vymyslí si tedy několik rozhovorů s učiteli, na základě kterých publikuje „výzkumný“ článek o efektech inovací ve třídě.

Plagiátorství. Vilém je respektovaný vědecký pracovník na konci profesionální dráhy, vyučující, proděkan své fakulty, školitel, člen mnoha orgánů a rad. Ze všech stran je žádán o přednášky pro odborníky, učitele i rodiče, o posudky apod. Do toho se blíží konec jeho grantu – je nutno připravit závěrečnou publikaci. Vilém, zavalený jinými úkoly, v zoufalé časové tísní vloží do připravované monografie mírně upravený překlad více pasáží z málo dostupného zahraničního pramene. Uvede pramen v literatuře, ale neoznačí rozsah citací. Monografie je publikována a grantový projekt získá dobré hodnocení.

Výše uvedené příklady naznačují, že k fatální chybě ovšem může dojít dříve, než si to uvědomíme.³ Jak vyplývá z výše uvedených příkladů, eticky závadné jednání není pouze důsledkem osobnostních vlastností některých výzkumníků, ale nepřímo k němu vybízí také tlak na publikování posilovaný a legitimizovaný aktuálně platnou metodikou hodnocení výsledů vědy

³ Jeden z nás kdysi zaslal popularizačnímu časopisu pro učitele překlad inspirativního textu o hodnocení ve výuce. Redakce časopisu ovšem uvedla místo autora textu jméno překladatele. Přes uveřejnění opravy v následujícím čísle byl zdařilý text opakovaně citován s nesprávným autorem. Celý incident může být vnímán jako plagiátorství velkého rozsahu. Zkušenost s touto událostí vede k určité opatrnosti při posuzování podobných situací, které se stávají kolegům, a také mírní mravokárný zápal.

a výzkumu (tzv. kafemlejnkem). Vědci jsou v ní pojmáni jako podnikatelé a zaměstnanci, kteří jsou hodnoceni především za schopnost vykázat své výsledky (podrobněji viz Stöckelová, 2009). Stanovené indikátory hodnocení (v daném případě definované typy publikačních výstupů) se tak pro mnohé vědce stávají samotným cílem jejich práce, neboť věda pro mnohé z nich představuje hlavní zdroj obživy⁴. Janoušek (2013, s. 110) v této souvislosti upozorňuje, že vědci se tak proměňují ve „falešné hráče“ hrající „kafemlejnkové hry“, kdy jsou například sborníky vykazovány jako monografie, mnohá vědecká pracoviště zakládají vlastní recenzované časopisy apod. Výzkumníci řeší dilema, kdy na jednu stranu musí vykázat jisté množství publikací, ale na druhou stranu musí prokázat také dostatek úsilí, trpělivosti, vytrvalosti, bez nichž není možné dospět ke kvalitnímu a relevantnímu vědeckému poznání. Pokud se výzkumníci výrazně orientují na první hledisko, publikují příliš často i banální výsledky, čímž přicházejí o akademickou reputaci a prestiž. Pokud se zaměří na druhé hledisko, vystavují se nebezpečí, že brzy nebudou mít podmínky pro to „dělat“ dobrou vědu. Jinými slovy to, co na jedné straně bývá systémem financování oceňováno, může na druhé straně jedince uvnitř vědecké komunity poškozovat. Mohlo by se zdát, že navzájem protichůdná ekonomická a mravní kritéria hodnocení vědecké práce udrží vědeckou činnost v rovnováze. Tento předpoklad je ale dle našeho názoru naivní a idealistický. Dodržování etických pravidel je v takto nastaveném prostředí pouze implicitním, doprovodným a zpravidla nikým nekontrolovaným předpokladem. To patrně souvisí s tím, že práce vědce jakožto profesní činnost je vykonávána analogicky k jakékoli poctivě či méně poctivě prováděné práci (srov. Drozenová, 2010, s. 363).

Negativní dopady scientometrie na chování výzkumníků jsou všeobecně známy (o problematice souhrnně viz např. Špála, 2006; v kontextu pedagogiky viz Průcha, 2008). Za úvahu však stojí, že scientometrie zřídka bývá při hodnocení a financování vědy zcela vyloučena a nahrazena jinými principy – to může signalizovat faktickou absenci reálných alternativ.⁵ Scientometrie

⁴ Stöckelová s odkazem na Strathernovou připomíná, že každé měřítko, které se stane cílem, je špatné měřítko, neboť vybírá ty, kteří dokázali nebo byli ochotni se přizpůsobit danému způsobu měření, nikoliv ty nejlepší vzhledem ke kvalitám, ke kterým mají měřítko hodnocení odkazovat (srov. Stöckelová, 2012, s. 28).

⁵ Janoušek (2013, s. 107) upozorňuje, že principy alternativní k současnému hodnocení a financování vědy mají též významné nedostatky. Zvykový princip založený na podpoře tradičních výzkumných institucí může vést ke stereotypnímu udržování neperspektivních směrů výzkumu, manažerský princip založený na podpoře významných vědeckých osobností a jejich týmů stojí a padá s kvalitou a osobními vlastnostmi vedoucích pracovníků.

ani není jediným problémem současné vědy – v obou výše uvedených modelových případech nebyl „kafemlejnek“ příčinou selhání, protože imperativ publikovat pro vědce platí *vždy*.

Někteří autoři jdou ještě dál a dovozují, že mravnost je dnes pokleslá (srov. též Spousta, 2011, s. 66). Ovšem k podvodům, sporům o prioritu apod. docházelo od samého počátku moderní vědy. Bědování nad devastujícími účinky současného neoliberálního prostředí na morálku vědců rovněž přehlízí, že ve stejné nebo ještě větší míře byla etika vědy narušována i v předchozích desetiletích, kdy nešlo zveřejnit „žádný ... vědecký názor ... jen trochu se vymykající úzkému rámci oficiální ideologie“, kritizovat společenské problémy nebo o nich vést otevřenou diskusi (*Prohlášení Charty 77, 1977*). Nebylo možné volit si svobodně téma bádání a výsledky publikovat ani sledovat práci badatelů z „nepřátelské“ ciziny, mnohé zdroje byly buď nedostupné, nebo přístupné pouze vybraným jedincům. Mnoho vědců vůbec nemohlo publikovat či jen bádát, neboť na základě svého „třídního původu“ nebo v důsledku projevených názorů přišli o práci. Běžné například bylo vyžadované formální citování sovětských a domácích režimních autorit. To vše se dělo za aktivní účasti některých jiných vědců, kteří se z nomenklaturních pozic na diskriminaci svých kolegů podíleli a svými díly rádi vyplňovali publikační vakuum, které vzniklo umlčením jejich kolegů (podrobněji viz Kostlán, 2002; Srnec, 2011 aj.).

2 Proč je nutné dodržovat publikační etiku?

Domníváme se, že v praxi řada prohřešků proti etice nevzniká záměrně, ale je důsledkem obtížnosti aplikace obecných etických zásad na konkrétní případy. Výzkumníci si v hraničních případech nebývají jisti, jak postupovat. Proto je důležité trvale se k této problematice vracet, diskutovat o sporných případech a zvyšovat tak citlivost odborné obce k etickým otázkám. Správnému rozhodování v konkrétních situacích může napomoci hlubší porozumění nejen vlastním zásadám, ale také hodnotám, které mají tyto zásady chránit.

Etické zásady je důležité dodržovat, protože chrání ostatní badatele, celou společnost a v neposlední řadě také nás samé (srov. *On being...*, 1995, s. 2):

1. *Jiní badatelé* ve své práci navazují na námi publikované výsledky. Zkreslené publikace vedou k plýtvání časem a zdroji kolegů, kteří se snaží naše výsledky marně zopakovat nebo rozvíjet. Záměrné zkreslování kvality

a kvantitativní výsledků znamená přisvojení si zdrojů a prestiže na úkor těch, kdo se podobného neetického jednání nedopouštějí, u plagiátorství navíc jde o přímé poškození práv kolegů, jejichž výsledky byly opsány.

2. Výsledky bádání v pedagogice mají často dopad na *celou společnost*, neboť se stávají zdrojem doporučení pro praxi a vzdělávací politiku. Nesprávné či neúplné výsledky (např. zveličování efektů či zamlčení rizik určitých metod, strategií) mohou vést k přímému poškození žáků zavedením nevhodné praxe či k plýtvání veřejnými prostředky, které jsou použity na podporu nefunkčních reforem.
3. Nedodržením etických standardů výzkumu ohrožujeme i *sebe*, riskujeme vyloučení z přístupu ke grantům, ztrátu zaměstnání i dobré pověsti a tím znemožnění další akademické kariéry.

V sociálních vědách k tomu často přistupuje ochrana *účastníků výzkumu*, tou se však zde přímo nezabýváme.

S úvahami o tom, koho a jak pravidla chrání, souvisí i odpovědnost vědce, který má podezření na neetické jednání svého kolegy. Za určitých okolností se totiž může pouhým mlčením stát spolupachatelem. V takovém případě může pomoci znalost hierarchizace prohřešků proti vědecké etice. Tato otázka je v české pedagogice asi nezvyklá a jeden z recenzentů vyjádřil pochybnosti o vhodnosti dělení prohřešků na více a méně závažné. Takové stanovisko lze pochopit, vždy jde o neetické jednání a tolerování drobných prohřešků může svádět k vážnějším. Na druhou stranu i v jiných oblastech života se rozlišují činy různé společenské nebezpečnosti, a to i z praktických důvodů. V metodologické literatuře se tak setkáváme se dvěma kategoriemi (*On being...*, 1995; Bossi, 2010):

Hrubé porušování vědecké etiky (ang. *scientific misconduct*) představuje především vymýšlení nebo zkreslování dat (fabrikace a falzifikace), neboť přímo ohrožuje společnost publikováním nepravdivých výsledků. Dále sem patří plagiátorství, jež je přímým zásahem do práv některého člena vědecké obce. Stručně se tyto tři hlavní prohřešky označují FFP. Někdy se k nim řadí i připsování spoluautorů a duplicitní publikování, které stejně jako plagiátorství dezinformuje vědeckou komunitu. K hrubě neetickému jednání může dojít již při psaní projektu výzkumu (v grantovém návrhu) i záměrně falešným posouzením cizího projektu nebo výsledku výzkumu (v recenzním posudku na články apod.).

Sporné vědecké postupy (ang. *questionable research practices*, QRP) jsou ostatní méně závažná porušení zásad vědecké etiky.

Toto dělení může pomoci v praktickém jednání. Například náš kolega zbytečně rozdělil výsledky jednoho výzkumu do dvou článků s cílem získat víc bodů (salámové publikování, viz dále). Stáváme se spolupachateli, když o prohřešku mlčíme? Nikoli, jde sice o prohřešek, avšak nikoli hrubý. Oba články obsahují originální a pravdivé informace. Došlo ovšem ke zkreslení tabulek vědecké výkonnosti.

Z uvedeného členění vycházíme také v následujícím textu.

3 Desatero publikačních hříchů výzkumníka

Etika práce vědce je popisována dokumenty různého stupně „normativní“ síly, jako jsou oficiální či neoficiální manuály pro vědce, učebnice vědecké práce a vědeckého publikování, diskusní příspěvky, blogy aj. Tyto poměrně nesourodé materiály zároveň tvořily hlavní informační bázi pro vznik prezentované studie. Výklad je postaven na analogii s biblickým Desaterem, neboť to se rovněž skládá ze dvou desek – na první jsou hřichy proti pravdě (Bohu), na druhé provinění proti lidem (srov. tab. 1). Desatero publikačních hříchů výzkumníka jsme stanovili ad hoc pro potřeby tohoto textu. Jsme si vědomi, že námi zvolený výčet jednotlivých hříchů nemusí být konečný, stejně tak jejich řazení. Jednotlivým hříchům, jejich důsledkům a opatřením k jejich částečné či úplné eliminaci se věnujeme podrobněji v následujících podkapitolách.

Tabulka 1

Desatero publikačních hříchů výzkumníka

Hrubé porušení publikační etiky

1. Vymýšlení a zkreslování/falšování výzkumných zjištění
 2. Plagiátorství
 3. Připisování spoluautorů
 4. Duplicitní/simultánní publikování
-

Sporné vědecké postupy

5. Dělení publikací do více článků
6. Recyklování textů
7. Vzájemné (reciproční) citování spřízněných kolegů
8. Zkreslené citování
9. Nepřiznaný konflikt zájmů
10. Porušování majetkových autorských práv

3.1 Vymýšlení a zkreslování/falšování výzkumných zjištění

Pokud připustíme, že poctivost, zodpovědnost, důvěryhodnost a pravdivost jsou základními principy vědy a vědecký pokrok je možné zajistit pouze na základě pravdivých vědeckých poznatků, je pochopitelné, že za jeden z nejvýznamnějších prohřešků vůči vědecké etice bývá považováno publikování výzkumných dat a závěrů, které nebyly získány seriózním výzkumem. Vymýšlení (ang. *fabrication*) a zkreslování/falšování (ang. *falsification*) výzkumných zjištění technicky nespadá jen do fáze zveřejnění výzkumu; publikovaná výzkumná zpráva nicméně bývá hlavním výstupem většiny výzkumů.

K odhalování vymyšlených výzkumů dochází relativně často. Soudě podle počtu odhalených případů se tak děje zejména v případech lékařských a přírodních věd – dotčené pracoviště např. nedisponuje určitým zařízením, zaměstnanci pracoviště nebo údajní respondenti potvrdí, že sběr určitých dat nikdy neproběhl. Odhalit falšování dat může být ve srovnání s odhalováním vymyšlených výzkumů obtížnější. Falšování zahrnuje manipulaci s daty, obrázky, nástroji, důkazy a nálezy, případně záměnu, zkreslení nebo účelové zatajování výzkumných dat. Pokud vědec není zachycen skrytou kamerou, jak manipuluje s výzkumným materiálem⁶, je možné nad falšováním pouze spekulovat.

Neetické publikační chování může znedůvěryhodnit i užitečné vědecké metody a přístupy. Zdravotnictví a školství jsou v současnosti vyzývány k využívání postupů založených na výzkumu (viz např. Mareš, 2009). Jako příklad selhání koncepce *research-based practice* je často uváděna kauza S. Reubena, který po dobu 13 let publikoval v prestižních lékařských recenzovaných časopisech desítky vymyšlených studií, jež byly následně citovány stovkami dalších lékařů jako „důkaz“ (podrobněji viz White, Rosow, & Shafer, 2011). Obdobný skandál způsobil také německý fyzik J. H. Schön, který publikoval desítky vymyšlených studií, mimo jiné v prestižních časopisech *Science* a *Nature* (podrobněji viz Levi, 2002).

Často je také možné být terčem podezření v situaci, kdy jsou výzkumná data příliš dokonalá nebo naopak velmi neobvyklá. Situaci, kdy by mohla být zpochybňována poctivost výzkumníka, je možné předcházet náležitým zacházením s daty (transparentní sběr, uchovávání, analýza, popis a interpretace

⁶ Společná etická komise UK a AV ČR na základě analýzy videozáznamu z laboratoře dospěla k závěru, že český vědec K. Bezouška s největší pravděpodobností pronikl do laboratoře jiného týmu a chystal se k manipulaci se vzorky (podrobněji viz *Zpráva...*, 2013).

dat). V případě některých časopisů není výjimkou, že autoři bývají oponenty/redakcí požádáni o poskytnutí hrubých dat (databáze, dotazníky).

Mnoho univerzit a akademických knihoven v současnosti vyvíjí repozitáře, které by umožňovaly dlouhodobou archivaci a otevřený přístup k výzkumným datům⁷. Poskytovatelé podpory i další výzkumníci následně mohou hodnotit také realizační fázi výzkumu, například na základě posouzení kvality vyplnění dotazníků či observačních archů, statistických databází, použitých algoritmů a dalších nástrojů analýzy dat (podrobněji viz Monastersky, 2013). Ukazuje se, že také sami výzkumníci mají zájem o otevřený přístup k výzkumným datům. Tenopirová et al. (2011) na základě dotazníku vyplněného 1329 výzkumníky působícími převážně v USA zjistili, že 80 % z nich by rádo pracovalo s již existujícími výzkumnými daty, pokud by tato data byla u jiných výzkumníků snadno přístupná. Na druhou stranu pouze 36 % výzkumníků přiznalo, že jejich vlastní výzkumná data je možné jednoduše získat.

Odhalování vymyšlených nebo zfalšovaných výzkumů neusnadňuje situace panující na trhu vědeckého publikování, kde se objevují případy tzv. predátorských časopisů a predátorských vydavatelství (angl. *predatory journals/publishers*). Predátorské časopisy pouze předstírají recenzní řízení, v jejich redakcích a redakčních radách figurují významné osobnosti, aniž by je o tom někdo informoval (falšování jmen editorů), a často publikují plagiáty a zfalšované či vymyšlené výzkumy. Smyslem existence predátorských časopisů je především inkasovat publikační poplatky od autorů (podrobněji Knecht, 2013).⁸

Transparentnost je indikátorem kvality výzkumů i kvality vědeckých časopisů. Ukazuje se, že časopisy, které mají jasně definovány své pole působnosti, cílovou skupinu čtenářů, podrobně popisují průběh recenzního řízení a uvádějí míru zamítnutých příspěvků, jsou většinou kvalitnější než časopisy, které tyto informace neuvádějí (Butler, 2013, s. 435). Wicherts et al. (2012) volají po radikální změně redakčních zvyklostí, když kritizují především neprůhlednost redakčních procedur a pohybu rukopisů (nejsou známa kritéria a důvody výběru recenzentů, recenzenti jsou zpravidla anonymní a nemusí se zodpovídat za své posudky). Zmiňovaní autoři doporučují zajistit otevřený

⁷ Konkrétní možnosti archivace sociálněvědních výzkumných dat podrobněji popisují např. Vávra a Čížek (2013).

⁸ Jedno predátorské vydavatelství v květnu 2013 uvedlo na publikační trh 66 nových časopisů. Více viz <http://scholarlyoa.com/2013/05/02/horizon-research-publishing-corporation/>

přístup čtenářů k posudkům jako důkaz, že recenzní řízení nebylo ze strany redakce nebo recenzenta pojato pouze formálně. Čtenář poté, co je rukopis publikován, nemusí rozpoznat, že rukopis byl problematický a redakce například zamlčela několik negativních posudků, nebo recenzní řízení vůbec neproběhlo.⁹ Znamé jsou případy A. Sokala, který záměrně vytvořil nesmyslný článek, který přesto prošel recenzním řízením a byl otištěn ve známém společenskovědním časopise, a bratří Bogdanovův, jejichž práce byly publikovány prestižními fyzikálními časopisy, přestože jsou zřejmě rovněž nesmyslné, ačkoli není jasné, zda záměrně (podrobněji viz Woit, 2013).

3.2 Plagiátorství

Plagiátorství je zřejmě nejčastěji diskutovaným projevem hrubého porušování publikační etiky. Jedná se o svévolné přebírání a používání cizích myšlenek a jejich vydávání za vlastní. Čtenáře odkazujeme na nedávno publikovanou stat' Farkové (2013), která obsahuje podrobný výčet definic plagiátorství, jeho projevů a strategií vedoucích k jeho minimalizaci. Plagiátorství bývá často považováno za krádež intelektuálního vlastnictví.

Za plagiát je možné označit také parafrázi – vyjádření vyřčeného jiným způsobem (přeformulováním původního obsahu vlastními slovy) bez uvedení původního zdroje informací. Plagiát nemusí být vždy produktem záměrného jednání, často bývá důsledkem nízkého povědomí autorů o etických pravidlech akademického publikování. Obecně platí, že text převzatý doslovně musí být v uvozovkách a text parafrázovaný nemusí být v uvozovkách. Zdroj informace musí být v obou případech dohledatelný, nejlépe s uvedením čísla strany v původním dokumentu.

Především studenti ve svých pracích často používají myšlenky vedoucích diplomových prací, konzultantů či školitelů vyslovené ústně, aniž by na ně

⁹ Jeden z anonymních recenzentů rukopisu hodnotí ustálenou praxi, kdy časopis tvoří jak autoři (posudků), tak také redakce, za vynikající a zveřejňování recenzních posudků považuje za nadbytečné. Domníváme se, že pokud recenzní řízení probíhá standardně (standard popisuje např. Hames, 2007), není třeba nic měnit. Na druhou stranu je třeba upozornit, že redakcím některých časopisů nejde na prvním místě o kvalitu publikovaných rukopisů, ale spíše o to dosáhnout zařazení časopisů do privilegovaných vědeckých databází apod. Na skutečnost, že recenzní řízení v některých časopisech probíhá pouze formálně, je možné usuzovat také z výsledků kontroly, během které bylo v roce 2010 požádáno 50 časopisů zařazených na *Seznam recenzovaných neimpaktovaných časopisů (periodik) vydávaných v České republice* o zaslání posledních tří vydaných titulů a kopií recenzních posudků k otištěným vědeckým statím. Na základě zjištěných nesrovnalostí bylo 14 (tj. 28 %) kontrolovaných periodik navrženo k vyřazení (viz Rada pro výzkum, vývoj a inovace, 2010).

odkazovali. I pro tento typ „nepsaných“ myšlenek platí, že by se na jejich autory mělo v textu patřičným způsobem odkazovat.

Zvláštní typ plagiátorství představuje přeložený plagiát, kdy autoři přebírají výkladovou nebo argumentační linii ze zahraničního zdroje a zasadí ji do domácího kontextu. Původní zdroj je v tomto případě obtížné identifikovat. K odhalování tohoto typu plagiátů dochází spíše náhodou, zejména v případech, kdy se plagiát dostane do rukou zorientovaného nebo pečlivého recenzenta.

S plagiátorstvím souvisí také problém netvůrčího kompilování. Produkty netvůrčího kompilování jsou poměrně často k vidění v přehledových monografiích vydávaných v méně prestižních nakladatelstvích. Spousta (2011, s. 68) v této souvislosti upozorňuje, že netvůrčí kompilace nejsou pro vědecké poznání přínosné, neboť autor nahrazuje vlastní tvůrčí impotenci kompletací výsledků práce jiných autorů. Mechanický kompilát (např. výpisků z četby) pouze referuje o tom, co o problému vypovídají jiní, tvůrčí podíl autorů je minimální nebo žádný. Kvalitní, a tudíž přípustná kompilace je dle Šanderové (2007, s. 67) „... promyšlenou syntézou různých názorů na určitý problém (či jeho pojetí). Musí se však opírat o systematické uspořádání, které v žádném případě nemůže být výsledkem netvůrčí činnosti.“ Citovaná autorka dodává, že „kvalitní kompilaci lze přirovnat k jakési koláži, kdy z výsledků práce druhých tvoříme nové, originální a promyšlené dílo“ (Šanderová, 2007, s. 70).

Domníváme se ovšem, že odlišný úzus, jak z hlediska originality, tak formálního citování, platí pro vysokoškolské učebnice. Takový text však nemá být vykazován jako vědecký, přestože jeho pedagogický význam může být velký.

3.3 Připisování spoluautorů

Pořadí autorství by mělo odrážet míru vedení týmu a příspěví jednotlivých zúčastněných výzkumníků k finální podobě publikace. Podrobnější diskusi, která přesahuje naše možnosti, by si zasloužilo stanovování spoluautorství osoby, která se na psaní textu přímo nepodílela (například jen získala či zpracovala výzkumná data, případně poskytla několik odborných připomínek). Tady lze uvádět důvody pro a proti. Na jedné straně podle autorského zákona, který se vztahuje i na díla vědecká, je nutné od společné tvůrčí činnosti odlišovat tzv. činnost výpomocnou (podrobněji viz komentář Telec & Tůma,

2007, s. 115–116)¹⁰. Tato činnost totiž sama o sobě běžně nevykazuje znaky tvůrčí činnosti a nezakládá nárok na spoluautorství.

Na druhou stranu autorský zákon v některých místech neodpovídá pojetí vědeckého autorství. V některých vědních oborech se dnes dokonce stalo zvykem, že jsou všechny články určitého výzkumného týmu podepisovány jmény všech odborných pracovníků týmu uvedenými ve stálém pořadí.

Odlišným případem je však praxe, kdy je nějaká osoba či více osob z nejrůznějších důvodů ke skutečným autorům pouze tzv. připsána (angl. *gift authorship*). Důvody připisování spoluautorů mohou být také reciproční. Někdo pouze formálně uvede například svého kolegu jako spoluautora a očekává, že mu kolega oplatí rádobu vstřícné gesto stejným způsobem. Někdy je možné se také setkat s tzv. úlitbou bohům – připisováním autorů za zásluhy (angl. *honorary authorship*), kdy někdo ze zdvořilosti či servilnosti uvede jako spoluautora vedoucího svého pracoviště, školitele apod. *Deutsche Forschungsgemeinschaft* (1998, s. 62) v této souvislosti připomíná, že jakákoli forma „čestného autorství“ je nepřipustná, neboť všichni autoři v plné míře zodpovídají za obsah publikovaného vědeckého díla a v případech porušování vědecké etiky také za související sankce např. ze strany grantových agentur, etických komisí, vědeckých vydavatelství apod.

Pokud bychom měli výše uvedené aplikovat v každodenní praxi, není například v souladu se zásadami publikační etiky, když se někteří školitelé automaticky připisují jako spoluautoři rukopisů svých doktorandů, ačkoli text například jednou zběžně přečetli a poskytli několik drobných námětů na formulační úpravy. Zároveň ale také není eticky správné, pokud doktorandi neuvedou jako spoluautora školitele, který se výrazněji podílel na výsledné podobě rukopisu. Například do té míry, že bez významných obsahových, koncepčních a formulačních zásahů školitele by původní rukopis nebyl vůbec publikovatelný. Obdobně není nutné uvádět jako spoluautory osoby, které například distribuovaly dotazníky v terénu nebo administrativně či statisticky zpracovaly zjištěná data. Spoluautory nejsou ani autoři diplomových prací, jejichž výsledky vedoucí práce použil jako podklad ke vzniku originálního rukopisu, na jehož tvorbě se diplomant nikterak nepodílel. V tomto případě je na místě na diplomovou práci odkázat v seznamu zdrojů. Za etické selhání

¹⁰ V praxi může výpomocná činnost spočívat např. ve sběru podkladových materiálů, v odborných poradách, v přepisu autorova rukopisu díla, jazykové či odborné korektuře, poskytnutí zázemí či technických prostředků k tvorbě apod.

je nicméně možné považovat neuvedení spoluautorství osob, které ke vzniku rukopisu tvůrčím způsobem prokazatelně přispěly (ang. *ghost authorship*; podrobněji viz Wislar et al., 2011).

Závažným důsledkem připisování autorství je navyšování vědecké výkonnosti a prestiže osob se slabou vědeckou produkcí. Tyto osoby se po vykázání určitého množství předem definovaných publikačních výstupů následně mohou ucházet o významné vědecké pozice, aniž by reálně splňovaly vstupní předpoklady (např. schopnost akademického psaní apod.).

3.4 Duplicitní/simultánní publikování

K duplicitnímu publikování dochází, pokud autoři publikují identický, případně drobně upravený rukopis více než jednou (např. v konferenčním sborníku, časopisu a monografii), aniž by na tuto skutečnost upozornili. Duplicitní publikování mívá zpravidla tři podoby – doslovná duplikace, významná duplikace (např. mírně upravený slovosled apod.) nebo duplikace parafrázováním. Ani jedna z těchto tří podob není v souladu s obecně sdílenými etickými pravidly (srov. Elsevier, 2012).

Nejvíce problematické z hlediska integrity vědeckého poznání je duplicitní publikování primárních empirických studií. Jedná se o situace, kdy autoři několikrát publikují výsledky totožného výzkumu – vycházejí ze stejných dat. Existuje zde riziko zvyšování váhy výzkumných výsledků (např. pokud jsou duplicitní publikace zahrnuty do metaanalýz jako odlišné a na sobě nezávislé výzkumy), neoprávněného finančního zvýhodnění duplicitních publikací (pokud jsou výzkumníci nebo výzkumné týmy financovány na základě množství publikačních výstupů) a ničím nepodloženého navýšení akademické prestiže autorů duplicitních publikací. Existují ovšem případy, kdy lze legitimně táž data opakovaně vytěžovat vzhledem k různým výzkumným otázkám (*American Psychological Association*, 2010).

Pravidlo o duplicitním publikování bývá aplikováno také v případech publikování překladů knih nebo článků, které dříve vyšly v jiné zemi anebo v jiném jazyce. Překlad je akceptovatelný, když autoři získali souhlas původního vydavatele s republikováním původního díla v jiném jazyce a doplnili ho bibliografickým odkazem na původní zdroj. Zde je na místě připomenout, že překlad publikace zpravidla nepřináší žádné nové poznatky. Pokud autoři překlad vykážou jako nové a originální dílo, dopouštějí se podvodu (Spousta, 2011, s. 69).

Na druhou stranu je v souladu s běžnou praxí, pokud autor do souhrnné knižní publikace zahrne jako dílčí část své předchozí texty publikované časopisecky, když se znovu uveřejní dílo objektivně obtížně dostupné určité skupině čtenářů (týká se zejména překladů a textů relevantních pro čtenáře působící v odlišných vědních oborech) apod., případně se výsledky původní vědecké studie prezentují v podobě popularizačního textu¹¹. V těchto případech je nezbytné, aby autor na tuto skutečnost čtenáře upozornil.

K simultánnímu publikování dochází v případech, kdy výzkumník současně zašle rukopis k publikování v několika různých časopisech. Simultánní publikování bývá považováno za závažné porušení publikační etiky, neboť může vést k tomu, že identický článek je opublikován vícekrát. Eticky nekorektní je také současné zaslání stejného rukopisu k publikování v různých časopisech a jeho následné stažení, pokud o rukopis projeví zájem více redakcí. Tohoto jednání se dopouští především netrpěliví autoři, kteří chtějí mít rukopis opublikovaný co nejdříve, a zároveň pokud možno v co nejprestižnějším časopise. To nabolává funkčnost systému akademického publikování, neboť namáhavá práce a snaha editorů i recenzentů přichází vniveč. Doporučuje se nabízet každý rukopis k publikování vždy pouze jednomu časopisu a vyčkávat na vyrozumění redakce. Pokud je vyrozumění negativní, je možné rukopis nabídnout k publikování jinde (srov. Drew, Hardman, & Hosp, 2008, s. 76).

3.5 Dělení publikací do více článků

Rozdělování obsáhlejší výzkumné studie, která mohla být publikována jako celek, do většího počtu kratších výzkumných studií je v angličtině označováno přiléhavým termínem *salami slicing* – krájení salámu. *Salámové* publikace mají zpravidla společný cíl výzkumu, výzkumnou otázku, výzkumný vzorek a metody sběru dat, ale popisují různé části výsledků realizovaného výzkumu (žáci, učitelé ZŠ, učitelé SŠ). Gallová, Borg a Gall (2003, s. 79) zdařile demonstrují princip „salámování“ publikací na experimentu, jehož cílem by například bylo zjistit efekty nějaké výukové metody na znalosti a postoje žáků pocházejících z různých etnických skupin. O *salámové* (tedy eticky nepřijatelné) publikace by se dle zmiňovaných autorů jednalo v případě, kdy by autor výzkumu v samostatném článku publikoval výsledky týkající se znalostí žáků, v jiném článku by se zaměřil na postoje žáků a rozdíl mezi jednotlivými etnickými skupinami by se zabýval v dalším článku.

¹¹ Jeden z anonymních recenzentů upozornil, že za zvláštní případ porušování publikační etiky je možné považovat také *předstírání* (klamání), kdy autor vykazuje jako vědecké publikace popularizační nebo učební texty.

Linková (2009, s. 85) připomíná, že důsledkem orientace na čistě kvantitativní ukazatele vědeckého výkonu bývá také publikování dílčích a nedostatečně zralých vědeckých výsledků, předvýzkumů apod. V případech, kdy je nezbytné publikovat dílčí výsledky, event. výsledky předvýzkumu, se doporučuje na tuto skutečnost upozornit, náležitě ji zdůvodnit a odkázat také na všechny další související studie (podrobněji viz Luther, 2008, s. 1).

Důsledkem „salámování“ publikací není pouze znevýhodnění a zpomalení kariérního růstu autorů, kteří svá výzkumná sdělení publikují v menším počtu hutnějších publikací, ale zároveň dochází také k ochromení fungování vědecké komunity. Významné osobnosti vědy v roli recenzentů jsou často zavaleny nadměrným množstvím rukopisů čekajících na posouzení a nemohou se adekvátně věnovat vlastní výuce nebo výzkumu. Kromě toho v množství publikačního balastu je poměrně obtížné identifikovat tituly přinášející důležité vědecké poznatky.

3.6 *Recyklování vlastních textů*

Reprodukce kusů vlastních textů v různých článcích a jejich opětovné publikování bez jejich označení pomocí autocitace nebo jiného relevantního odkazu na dříve publikovaný pramen může být z pohledu publikační etiky sporné. Zpravidla se doporučuje citovat vše, co již dříve bylo někde opublikováno, byť by měl autor citovat svá vlastní slova a odkazovat na své vlastní texty (podrobněji viz *Elsevier*, 2013). Hořejší (2000, s. 83) uvádí, že určitý počet autocitací je normální, neboť autoři obvykle oprávněně odkazují na některé své dřívější práce (autocitace představují zpravidla méně než 30 % položek v seznamu literatury). Je možné setkat se s autory, kteří uvádí v seznamu použité literatury téměř všechny své publikace – v pozadí je zřejmě jejich snaha propagovat své dřívější práce, případně navyšovat své citačních indexy. Obecně panuje shoda, že autocitace by neměly být započítávány do běžně používaných citačních metrik; jejich eliminace nicméně bývá ale poměrně pracná a obtížná (srov. Bezdíček, Preiss, & Dočkalová, 2009).

3.7 *Vzájemné (reciproční) citování spřízněných kolegů*

Obecně se předpokládá, že kvalitu publikací je principiálně možné hodnotit na základě citovanosti. Vysoká citovanost v mnoha případech indikuje zájem o publikované dílo a jeho vědeckou hodnotu. Z tohoto předpokladu vycházejí autoři, kteří u nás v minulosti realizovali bibliometrické analýzy

různých vědních oborů (exemplárně pro psychologii např. Bezdíček, Preiss, & Dočkalová, 2009; pro geografii Bajerski & Siwek, 2012 apod.). Tento přístup bývá často relativizován, neboť citovanost určitého díla ovlivňuje více faktorů, které přímo nesouvisí s obsahem tohoto díla (citační zvyklosti v jednotlivých oborech, jazyk publikace, přístupnost díla pro čtenáře, prestiž autora, množství spoluautorů apod.). Mylné nebo zavádějící teorie mohou taktéž vzbudit velký počet (kritických) ohlasů. Vysokou citovanost mohou mít také práce zabývající se módními tématy. Dokazuje to postřeh profesora biologie H. Burdy:

Z období mých otologických prací bylo snad nejcitovanější krátké sdělení o hustotě vláskových buněk vnitřního ucha morčete, jež si z intelektuálního hlediska a vědeckého přínosu cením asi nejméně. Šlo o rutinní, celkem nenápaditou práci. Morče je ale ve výzkumu sluchu běžným pokusným zvířetem, a tak byla tato práce často citována v méně relevantních souvislostech a bez jakéhokoliv dalšího hodnocení i významnými autory např. jen ve výčtech toho, co je či není o uchu morčete známo. (Burda, 2000, s. 246)

Je tedy patrně užitečné rozlišovat kvalitativní hodnotu jednotlivých citací. Matoušek, Vogt a Ženka (2011 s. 14) v této souvislosti připomínají, že bychom si měli vážit citací rozvíjejících nebo zpochybňujících naše teoretická východiska, používané metody nebo interpretaci výsledků, nikoli citace ve stylu „Matoušek se sociální spravedlností s oblibou, snad alespoň jednou – možná, zabýval“.

I když je těžké najít spolehlivá čísla, panuje obecné přesvědčení, že většina publikací není nikdy citována¹². V roce 2011 bylo například publikováno přibližně 1,8 miliónu časopiseckých studií v anglickém jazyce (Van Noorden, 2013, s. 427). Nelze se divit, že někteří vědci mají tendenci uměle navyšovat vědecké hodnoty publikovaných myšlenek, postupů, závěrů apod. Vyšší citovanosti lze docílit zapojením do nějakého „citačního bratrstva“¹³ – předem dohodnuté vzájemné citační protislužby realizované na národní i mezinárodní úrovni. Ačkoli se jedná o poměrně běžně praktikovaný projev neetického jednání, málokdy je možné setkat se ve vědeckých časopisech s texty, které by na tento jev upozorňovaly, případně někoho usvědčovaly. Jelikož je obtížné účelovost citací prokázat, diskutuje se o nich často v obecné rovině,

¹² Hocek (2000, s. 344) bez odkazu na původní zdroj uvádí, že 95 % vědeckých publikací není nikdy citováno.

¹³ Někdy se používá také označení „citační kartel“ nebo „citační ostrůvek“.

například na internetových diskusních fórech a blozích¹⁴. Účelové jednání vědců je umocňováno postupnou mýtizací hodnotících postupů používaných při hodnocení vědy (srov. Spousta, 2011, s. 68). Editoři vědeckých časopisů apelují na autory článků, aby citovali starší články v jejich časopise¹⁵. Münich (2012) ve svém blogu věnovaném financování vědy¹⁶ upozorňuje na případ tří litevských ekonomických časopisů, které se záměrně a intenzivně navzájem citují. Dle hodnoty impakt faktoru, které tyto časopisy postupně dosáhly, mohou být řazeny do světové extratřídy. Přesto jsou dle Münicha „mezinárodně bezvýznamné a publikují články vědecké hodnoty často blízké nule“. Obdobné manipulace s impakt faktorem je možné zaznamenat také v některých pedagogických časopisech¹⁷.

3.8 Zkreslené citování

Integritu vědecké práce často znesnadňuje zkreslování, dezinterpretace a účelové vytrhávání citací z původního kontextu. Pouze korektní a obsahově přesné citování doslovných nebo parafrázovaných textů umožňuje zachovat nosné myšlenky a smysl původního díla a dále s nimi pracovat. V opačném případě jsou autorům zdrojových textů a myšlenek připisovány výroky, kterých se nedopustili, což zpravidla vede k závažným zkreslením. Jako příklad může sloužit následující citace z nepublikovaného studentského textu: „V práci se zaměříme na potenciální možnosti, které nabízí různé formy začlenění dramatické výchovy do učebního plánu (Průcha, Walterová, & Mareš, 2003, s. 257).“ Uvedená citace u čtenářů evokuje myšlenku, že Průcha et al. (2003, s. 257) popisují různé formy začlenění dramatické výchovy do učebního plánu. Ve skutečnosti se patrně snaží autoři odkázat pouze na heslo učební plán v *Pedagogickém slovníku*. Evans, Nadjari a Burchellová (1990) realizovali výzkum, v rámci kterého prověřovali 150 náhodně vybraných citací a literárních odkazů ve studiích publikovaných ve třech lékařských časopisech vycházejících v USA a zjistili, že 48 % pramenů bylo citováno

¹⁴ Jako příklad může sloužit blog Z. Vybírala, profesora psychologie FSS MU (srov. např. Vybíral, 2008 aj.).

¹⁵ Citujeme pasáž z pokynů pro autory jednoho nejmenovaného českého vědeckého časopisu: „Je vhodné citovat literaturu posledních pěti let, uvádět citace z časopisů [anonymizováno] a [anonymizováno], omezit autocitace.“ Anonymizováno autory příspěvku.

¹⁶ <http://blog.aktualne.centrum.cz/blogy/daniel-munich.php?itemid=16396>

¹⁷ Turecký časopis *Energy Education Science And Technology Part A* dosáhl v roce 2011 zejména prostřednictvím sebecitací impakt faktoru 31,67. V následujícím roce byl tento časopis z databáze *Web of Science* vyřazen.

nepřesně. Výsledky výzkumu ukazují, že autoři a patrně ani recenzenti nevěnují správnosti citací a literárních odkazů patřičnou pozornost (s. 1353).

Zkreslení původního významu mohou být závažnější, pokud autoři čerpají převážně ze sekundárních pramenů a s původními zdroji se neseznámili. Citování pramenů, aniž by se s nimi autoři skutečně a přímo seznámili, je možné považovat za neetické (srov. Průcha & Švaříček, 2008, s. 102), pokud z citace jednoznačně nevyplývá, že byl využit sekundární zdroj. Někteří autoři v těchto případech hovoří o citačním plagiátorství (srov. Luther, 2008, s. 2).

3.9 Nepřiznaný konflikt zájmů

Přiznat konflikt zájmů je jeden ze základních principů publikační etiky. V zájmu transparentnosti je ze strany některých vydavatelů vyžadováno prohlášení autorů o případných střetech zájmů (srov. *Nature Publishing Group*, 2013). Nejčastěji se jedná o finanční, ale i jiné faktory, které mohou ovlivňovat objektivitu prezentovaných výzkumných zjištění. Střet zájmů je možné deklarovat v některých případech financování výzkumu, například soukromou společností působící v oboru výzkumníka (platy výzkumníků, vybavení výzkumných pracovišť, úhrada účasti na konferencích a další náklady), zaměstnání výzkumníků (stávající nebo předpokládaný budoucí pracovní poměr v organizaci, která může potenciálně profitovat z konkrétní publikace), a soukromých finančních zájmů výzkumníků (vlastnictví společnosti, která může profitovat z výsledků konkrétní publikace, vlastnictví patentů vycházejících z prezentovaných výzkumů apod.). Zákaz střetu zájmů například stojí na čelném místě *Etického kodexu výzkumných pracovníků v AV ČR* (2010). Přesto se i v naší praxi často setkáváme s problematickými případy. Jde např. o konflikt mezi požadavkem nestrannosti výzkumníka a jeho ekonomickými zájmy (autor, nebo dokonce vydavatel učebnic/testů pro základní školu publikuje výzkumné články porovnávající kvalitu více učebnic/testů včetně jeho vlastních, autor je zároveň placen jako lektor určité metody). Jindy může jít o vztah k zadavateli výzkumu: např. výzkum reformy je financovaný stejnou organizační složkou ministerstva, která byla pověřena implementací reformy. Nelze předem říci, že takové jednání je nepřijatelné nebo neetické. Přesto je nejlepší vždy redakci a čtenáře upozornit, zpravidla v poznámce v úvodu publikace, na autorovy „aktivity nebo vztahy, které mohou jiní lidé považovat za konflikt zájmů, a to i tehdy, když jste přesvědčeni, že k žádnému takovému konfliktu zájmů nebo narušení

nestrannosti nedochází“ (*American Psychological Association*, 2010, s. 17). Podobně by měl postupovat v jednání s redakcí i každý recenzent.

3.10 Porušování majetkových autorských práv¹⁸

Ať jsou motivy vědeckého bádání jakékoli, prioritním zájmem vědců je, aby se jejich myšlenky a objevy šířily. V kontextu znalostního kapitalismu se prostředí vědy však chováním velkých vědeckých vydavatelství začíná čím dál více přibližovat průmyslové produkci vědění. Otištění publikovaných rukopisů je v časopisech s mezinárodním dopadem většinou podmiňováno smlouvou, ve které se autor vzdává autorských práv ve prospěch vydavatele.

Poté, co vydavatelé získají autorská práva k uveřejněným publikacím, obchodují s výsledky vědecké práce jako s jakýmkoli jiným zbožím. Prodávají přístup k jednotlivým časopisům či článkům a čím dál více se orientují na prodej samotných autorských práv, například k překladům původních rukopisů či dalšímu využívání vizuálních prvků, které vědecké publikace obsahují. Z jejich hlediska jediné dosažení dostatečného zisku garantuje další existenci a rozvoj celého odvětví. Pro autory z toho vyplývá, že v případech, kdy chtějí publikovat překlady celých svých nebo cizích děl, případně ve svých rukopisech chtějí použít obrazový materiál dříve publikovaný v jiném časopisu, monografii či sborníku, není dostačující pouze uvést zdroj, ze kterého byly původní texty, obrázky, schémata či modely převzaty. Po autorech těchto rukopisů je navíc vyžadováno povolení od držitelů autorských práv (většinou vydavatelů) znovu publikovat obrázek, schéma či tabulku v jedné, zpravidla přesně definované publikaci (více viz www.copyright.com). Pouze výjimečně jsou autorská práva poskytována zdarma, a to především původním autorům zdrojových rukopisů.

Závěr

Právě uvedené „desatero“ nepokrývá celou oblast publikační etiky. Na straně autorů by bylo možno ještě zmínit např. otázky volby jazykových prostředků, které nepodporují stereotypy, a formulací, které zohledňují přínos participantů pro výzkum, na straně recenzentů a editorů rozsah závazku mlčenlivosti, pokud jde o obsah zpracovávaných rukopisů (*American Psychological Association*, 2010).

¹⁸ Autorské právo bývá v angličtině označováno jako *copyright* (právo rozmnožovat). Upozorňujeme, že osobnostní autorská práva, zejména uznání autorství, jsou již chráněna zejména zákazem plagiátorství.

Jak jsme již uvedli, obecná etická pravidla je někdy snazší formulovat než aplikovat. Etické problémy nebývají často černobílým sporem dobra a zla, ale někdy volíme mezi dvěma zly, resp. mezi dvěma chráněnými zájmy. Poměrně často se např. povinnost vědce plně informovat o jeho zjištěních dostává do rozporu s imperativem chránit zájmy účastníků výzkumu. Jde nejen o obtížnost etického úsudku v konkrétním případě, avšak i o nezbytnou odvahu udělat si nepřátele poukázáním na konkrétní původce neetického jednání.

Jako částečné řešení bývají doporučovány etické kodexy, které nicméně plní svou funkci teprve tehdy, když se aplikují v praxi a jejich porušování se postihuje sankcemi. Je třeba se ptát, zda pedagogické vědě prospívá stav, kdy je porušování publikační etiky komunitou výzkumníků tiše tolerováno, případně jsou prohrěšky vůči publikační etice omlouvány nízkým povědomím vědců o této oblasti. V blízké budoucnosti by pro kultivaci publikačního prostředí v pedagogické komunitě mohlo být užitečné zakládání etických komisí působících například pod hlavičkou vědeckých společností. Jedním z cílů etických komisí zpravidla bývá identifikovat a pojmenovávat konkrétní případy porušování vědecké a publikační etiky, posuzovat, diskutovat, stanovovat a zdůvodňovat eventuální sankce a navrhnout preventivní opatření. Konkrétní doporučení, jak se v jednotlivých případech porušování publikační etiky zachovat, jsou například k dispozici na webových stránkách mezinárodní *Komise pro publikační etiku* (COPE)¹⁹. Zvláště citlivá vzhledem k našim nedávným historickým zkušenostem může být otázka ochrany a zachování anonymity osob, které na projevy eticky závadného jednání upozorní.

Mimo stanovování nejrůznějších sankcí je ze strany některých vědců v zájmu zlepšování publikační etiky doporučováno také přehodnocení stávajícího systému hodnocení a financování vědy. Je to právě systém hodnocení a financování vědy, který do značné míry ovlivňuje publikační chování výzkumníků. Konkrétní změny navrhuje např. Stöckelová (2009, s. 45) nebo jsou popsány v materiálu *Deutsche Forschungsgemeinschaft* (1998, s. 54). Jedná se především o to, aby při posuzování výkonnosti vědeckých pracovníků i vědeckých institucí byla upřednostňována originalita a kvalita před kvantitou.

Důležité je také jasně popsat, jak postupovat, když výzkumník zjistí, že se dopustil neúmyslné chyby.²⁰ Standardem je okamžitě informovat editory

¹⁹ <http://publicationethics.org/resources/flowcharts>

²⁰ Opravdovou chybu patrně není možné označit za eticky závadné jednání.

a redakci publikace, kde k chybě došlo, případně uveřejnit opravenou verzi článku u on-line publikace. Pro tyto případy bývají ve vědeckých časopisech zavedeny speciální rubriky, ve kterých jsou informace např. o chybných výpočtech či postupech zveřejňovány.

Výzvou pro českou pedagogickou vědu a výzkum nadále zůstává, jak se zachovat, pokud máme podezření, že pravidla porušil někdo jiný. Zveřejněné případy neetického jednání zřejmě představují pouze špičku ledovce, mnohé sporné případy nebudou nikdy odhaleny (podrobněji viz Fanelli, 2009, s. 2). Ve Spojených státech platí, že všechny výzkumné instituce usilující o financování z veřejných prostředků musejí formulovat a dodržovat postup pro případ podezření na vymýšlení nebo zkreslování dat a plagiátorství, který je závazný pro každého, kdo takové podezření pojme (*On being...*, 1995). Výzkumná zařízení mají vytvářet prostředí, které vede výzkumníky k etickému jednání, a podle svého uvážení stanovit sankce za některé *sporné vědecké postupy*. Také *Etický kodex výzkumných pracovníků v AV ČR (2010)* požaduje, aby badatel neobhajoval ani nekryl neetické jednání.

Svou vlastní profesní pověst a úspěšnou akademickou kariéru si každý vědec vytváří mimo jiné čestným, skromným a svědomitým jednáním. Akademická prestiž je obtížně měřitelná veličina, kterou definují a posuzují především elity jednotlivých vědních disciplín – členové grantových komisí, vědeckých grémií a redakčních rad uznávaných časopisů. Akademické elity tak do jisté míry přebírají odpovědnost za stav vědy a osud vědeckého poznání. Přesto je možné pouze výjimečně setkat se v komunitě výzkumníků s jedinci, kteří jsou ochotni na projevy neetického chování upozornit (viz např. Scheffel, 2007). Porušování etických pravidel může natrvalo poškodit reputaci konkrétního vědce ve vědecké komunitě, navzdory tomu, že mnohé případy vědecky závadného jednání vyznívají do ztracena. Zpravidla je velmi obtížné prokázat, že neetické jednání vědce bylo úmyslné. Zejména neakademická veřejnost a média jsou velmi citlivé na podvody ve vědě, neboť vycházejí z přesvědčení, že intelektuálně vysoce náročná činnost vědců jde ruku v ruce s vysokým morálním kreditem. Vědecky závadné jednání jednotlivců tak poškozují nejen pověst jich samotných, ale může nepřímou poškozovat také pověst jejich pracovišť i celých vědeckých institucí.

Literatura

- American Psychological Association. (2010). *Publication manual of the American Psychological Association* (6th ed.). Washington: autor.
- Bajerski, A., & Siwek, T. (2012). Bibliometrická analýza české geografie v databázi Scopus. *Geografie, 117*(1), 52–71.
- Bezdiček, O., Preiss, M., & Dočkalová, E. (2009). Publikační aktivita a citovanost 85 českých aktivních profesorů a docentů v oboru psychologie: revize a odpověď na kritiku. *Psychiatrie, 13*(2–3), 108–113.
- Bossi, E. (2010). Scientific integrity, misconduct in science. *Swiss Medical Weekly, 140*(13–14), 183–186.
- Burda, H. (2000). Etika spoluautorství a scientometrie. *Vesmír, 79*(5), 246.
- Butler, D. (2013). The dark side of publishing. *Nature, 495*(7442), 433–435.
- Deutsche Forschungsgemeinschaft (1998). *Vorschläge zur Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis. Proposals for safeguarding good scientific practice*. Weinheim: Wiley-VCH.
- Drozenová, W. (2010). Role pozitivismu v české etice vědy. *Filosofický časopis, 58*(3), 363–377.
- Drew, C. J., Hardman, M. L., & Hosp, J. L. (2008). *Designing and conducting research in education*. Los Angeles: Sage.
- Elsevier. (2012). *Simultaneous submission/multiple, duplicate publication*. Dostupné z http://www.ethics.elsevier.com/pdf/ETHICS_SSUB01a.pdf
- Etický kodex výzkumných pracovníků v Akademii věd České republiky* (2010). Dostupné z http://www.cas.cz/o_avcr/zakladni_informace/dokumenty/eticky_kodex.html
- Evans, J. T., Nadjari, H. I., & Burchell, S. A. (1990). Quotational and reference accuracy in surgical journals. *JAMA: The Journal of the American Medical Association, 263*(10), 1353–1354.
- Fanelli, D. (2009). How many scientists fabricate and falsify research? A systematic review and meta-analysis of survey data. *PLoS ONE, 4*(5), e5738.
- Farková (2013). Strategie k minimalizaci plagiátorství ze strany vzdělávací instituce. *Pedagogika, 63*(2), 220–241.
- Gall, M., Borg, W., & Gall, J. (2003). *Educational research: An introduction*. (7th ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- Hames, I. (2007). *Peer review and manuscript management in scientific journals: Guidelines for good practice*. Oxford: Blackwell.
- Hocek, M. (2000). IF jako indikátor kvality publikace. *Vesmír, 79*(6), 344.
- Honzák, R. (2011). Etické kodexy. In P. Weiss (Ed.), *Etické otázky v psychologii* (s. 75–94). Praha: Portál.
- Hořejší, V. (2000). Můžeme měřit kvalitu vědecké práce? *Vesmír, 79*(2), 83–84.
- Israel, M., & Hay, I. (2006). *Research ethics for social scientists*. London: Sage.
- Jankovský, J. (2003). *Etika pro pomáhající profese*. Praha: Triton.
- Janoušek, P. (2013). Věda jako agón, volná soutěž a falešná hra. *Vesmír, 92*(2), 107–111.
- Knecht, P. (2013). Editorial: Už jste se setkali s predátorem? *Pedagogická orientace, 13*(3), 277–278.
- Kostlán, A. (2002). (Ed.). *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy.

- Levi, B. G. (2002). Investigation finds that one lucent physicist engaged in scientific misconduct. *Physics Today*, 55(11), 15–17.
- Linková, M. (2009). Věda jako prekérní zaměstnání: genderování výzkumné kariéry v přírodních vědách. In T. Stöckelová (Ed.), *Akademické poznávání, vykazování a podnikání: Etnografie mění se české vědy* (s. 72–99). Praha: SLON.
- Luther, F. (2008). Publication ethics and scientific misconduct: The role of authors. *Journal of Orthodontics*, 35(1), 1–4.
- Mareš, J. (2009). Edukace založená na důkazech: inspirace pro pedagogický výzkum i školní praxi. *Pedagogika*, 59(3), 232–258.
- Matoušek, R., Vogt, D., & Ženka, J. (2011). Výzvy české geografie: Od „Černé knihy“ ke světlym zítřkům. *Informace ČGS*, 30(2), 8–17.
- Monastersky, R. (2013). The library reboot. *Nature*, 495(7442), 430–432.
- Münich, D. (2012). *Citační bratrstva*. Dostupné z <http://blog.aktualne.centrum.cz/blogy/daniel-munich.php?itemid=16396>
- Nature Publishing Group (2013). *Competing financial interests*. Dostupné z <http://www.nature.com/authors/policies/competing.html>
- On being a scientist: Responsible conduct in research*. 2nd ed. (1995). Washington: NAP.
- Prohlášení Charty 77. (1977/1990). In V. Prečan, *Charta 77: 1977–1989* (s. 9–13). Scheinfeld-Schwarzenberg: Čs. středisko nezávislé literatury.
- Průcha, J. (2008). Impakt faktor: je hodnověrným ukazatelem kvality pedagogické vědy? *Pedagogická orientace*, 18(2), 111–119.
- Průcha, J., & Švaříček, R. (2009). Etický kodex české pedagogické vědy a výzkumu. *Pedagogická orientace*, 19(2), 89–105.
- Průcha, J., Walterová, E., & Mareš, J. (2003). *Pedagogický slovník*. Praha: Portál.
- Rada pro výzkum, vývoj a inovace (2010). *Seznam recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice (po aktualizaci roku 2010)*. Dostupné z <http://www.vyzkum.cz/FrontClanek.aspx?idsekce=495942>
- Scheffel, D. Z. (2007). Minulost a budoucnost antropologie ve střední a východní Evropě: poznámky k vizi Chrise Hanna. *Sociologický časopis*, 43(1), 183–186.
- Spousta, V. (2004). Etické aspekty a mýty v hodnocení vědecké práce. *Universitas*, 37(1), 58–61.
- Spousta, V. (2011). Je české akademické prostředí nemocné, nebo „jen“ nemravné? *Pedagogika*, 61(1), 66–75.
- Srnc, J. (2011). Psychologie za totality: osobní svědectví. In P. Weiss (Ed.), *Etické otázky v psychologii* (s. 21–42). Praha: Portál.
- Stöckelová, T. (2009). „Politická a morální ekonomie vědy“. In T. Stöckelová (Ed.), *Akademické poznávání, vykazování a podnikání: Etnografie mění se české vědy* (s. 38–72). Praha: SLON.
- Stöckelová, T. (2012). *Nebezpečné známosti. O vztahu sociálních věd a společnosti*. Praha: SLON
- Šanderová, J. (2007). *Jak číst a psát odborný text ve společenských vědách*. Praha: SLON.
- Špála, M. (2006). Impakt faktor – dobrý sluha, ale špatný pán. *Časopis lékařů českých*, 145(1), 69–78.
- Telec, I., & Tůma, P. (2007). *Autorský zákon. Komentář*. Praha: C. H. Beck.
- Tenopir, C., Allard, S., Douglass, K., Aydinoglu, A. U., Wu, L., Read, E., Manoff, M., & Frame, M. (2011). Data sharing by scientists: Practices and perceptions. *PLoS ONE*, 6(6), e21101.

- Thompson, M. (2004). *Přehled etiky*. Praha: Portál.
- Van Noorden, R. (2013). The true cost of science publishing. *Nature*, 495(7442), 426–429.
- Vávra, M., & Čížek, T. (2013). Sociálněvědní datové archivy: jejich úloha, služby a nástroje. In J. Krejčí & Y. Leontiyeva (Eds.), *Cesty k datům: zdroje a management sociálněvědních dat v České republice* (s. 82–95). Praha: SLON.
- Vybíral, Z. (2008). *K publikaci zavádějícího seznamu údajných nejlepších psychologů v ČR*. Dostupné z http://psych.fss.muni.cz/vybiral/storage/2009_citovanost_reakce.doc
- White, P. F., Rosow, C. E., & Shafer, S. L. (2011). The Scott Reuben Saga: One last retraction. *Anesthesia & Analgesia*, 112(3), 512–515.
- Wicherts, J. M., Kievit, R. A., Bakker, M., & Borsboom, D. (2012). Letting the daylight in: Reviewing the reviewers and other ways to maximize transparency in science. *Frontiers in Computational Neuroscience*, 6, 1–9.
- Wislar, J. S., Flanagin, A., Fontanarosa, P. B., & DeAngelis, C. D. (2011). Honorary and ghost authorship in high impact biomedical journals: A cross sectional survey. *BMJ: British Medical Journal*, 343, d6128.
- Woit, P. (2013). Aféra Bogdanovových. *Vesmír*, 92(1), 55–57.
- Zpráva etické komise v případě prof. Karla Bezoušky*. Dostupné z http://abicko.avcr.cz/sd/novinky/hlavni-stranka/news_0952.html

Autoři

Mgr. Petr Knecht, Ph.D., Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Institut výzkumu školního vzdělávání, Poříčí 7, 603 00 Brno, e-mail: knecht@ped.muni.cz

RNDr. Dominik Dvořák, Ph.D., Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, Ústav výzkumu a rozvoje vzdělávání, Myslíkova 7, 110 00 Praha 1, e-mail: dominik.dvorak@pedf.cuni.cz

Research and publishing ethics for junior researchers

Abstract: The study informs about the most common forms of violation of the publication ethics. The main goal of the study is to increase the sensitivity of researchers to breaches of publication ethics and to contribute to cultivating the publication environment in the Czech educational science and research. In the first part, the authors analyse the reasons that usually lead researchers to breach publication ethics. They also highlight the possibility that the current system of financing and evaluating science and research in the Czech Republic might represent one of the causes. Further on, following an analysis of available literature, the typical instances of inappropriate publishing behaviour are discussed. In doing so, the authors make use of the analogy with biblical Ten Commandments. The typical examples of such behaviour are: 1. data fabrication or falsification, 2. plagiarism 3. gift, honorary or ghost authorship, 4. simultaneous submission or multiple/duplicate publication,

5. salami slicing, 6. text recycling, 7. reciprocal citations, 8. Imprecise referencing/quoting, 9. conflict of interests, and 10. copyright law breaking. In the end, the authors suggest precautions that might aid a more rigorous adherence to the ethical rules in publishing practice.

Keywords: publication ethics, scientific publishing, research ethics, research integrity, scientific misconduct, scientific practice, research practice

Kučerová, S. (2012). *Proměny územní struktury základního školství v Česku*. Praha: Česká geografická společnost.

Co se stane, pokud se na problematiku základního školství zadívá geograf? Pro geografa jsou zásadní vnější vztahy mezi regiony, objekty a aktéry. V případě základních škol to tedy není dění uvnitř školních budov, vztahy žáků a učitelů či jednotlivé fáze vzdělávacího procesu. Geografie vzdělávání by měla představovat studium územních rozdílů v poskytování, přijetí a výstupech vzdělávacích zařízení a vzdělávacích prostředků. Silvie Kučerová ve své knize nabízí pohled na vývoj územních struktur základního školství v Česku v posledních 50 letech v konfrontaci s poznatky ze zahraničí. Představuje širší kontext vývoje školské sítě a jeho příčiny, pomocí map ilustruje změny v rozmístění základních škol, v rozhovorech s pamětníky se pokouší vyšetřit důsledky těchto vývojových procesů. Publikace by svým méně obvyklým zaměřením mohla pomoci zodpovědět některé otázky pedagogického výzkumu a napomoci k interdisciplinární komunikaci.